



SLOVO O SLOVE

Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy
Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity



Ročník 16

Prešov 2010

Slovo o slove
Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy
Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity

Editori: doc. PaedDr. Ludmila Liptáková, CSc.
Mgr. Markéta Andričíková, PhD.
PaedDr. Martin Klimovič, PhD.

Redakčná rada: prof. PhDr. Zuzana Stanislavová, CSc.
doc. PhDr. Ľuba Sičáková, CSc.
doc. PaedDr. Ludmila Liptáková, CSc.
PaedDr. Bibiána Hlebová, PhD.
Mgr. Radoslav Rusňák, PhD.
Mgr. Katarína Vužňáková, PhD.
Mgr. Markéta Andričíková, PhD.
PaedDr. Martin Klimovič, PhD.
Mgr. Mária Hybalová
Mgr. Dana Cibáková
Mgr. Lubica Adamčíková

Recenzenti: prof. PhDr. Brigita Šimonová, CSc.
prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc.

Preklad a jazyková korektúra anglických resumé:
Mgr. Markéta Andričíková, PhD.

Technická spolupráca: Petra Imrichová

Za jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

© Katedra komunikačnej a literárnej výchovy,
Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2010

ISBN 978-80-555-0201-4

VLASTNÉ MENO MÔŽE BYŤ SILNEJŠIE AKO ZÁKON O VLASTENECTVE

Jaromír KRŠKO

V súčasnosti vyvolal polemiku medzi ľuďmi kontroverzný zákon o vlastenectve, ktorý prijala Národná rada Slovenskej republiky. Žiaľ, pocit vlastenectva, láska k národu sa nedajú získať zákonom ani žiadnym nariadením. Aj vlastenectvo je istým druhom lásky, ktorá sa musí pestovať postupne a nenásilne. Jedným zo spôsobov je vstupovať pocit vlastenectva deťom doma a v škole. Poslaním učiteľa, najmä učiteľa slovenčiny, je naučiť žiakov správne a vhodne komunikovať, to znamená využívať vhodné (nielen lexikálne) prostriedky jazyka na sprostredkovanie informácií iným ľuďom. Naučiť niekoho primerane komunikovať zároveň znamená naučiť ho vážiť si ľudí a osvojiť si humanistické spoločenské hodnoty.

Problematika vlastných mien, ktoré sú súčasťou slovnej zásoby každého jednotlivca, sa dá vhodne využiť na hodinách slovenského jazyka v každom ročníku. Vlastné mená sú pre žiakov prirodzeným fenoménom, pretože sa s nimi stretávajú od najútlejšieho veku. Komunikačný aspekt vlastného mena spočíva v jeho schopnosti pomenovať objekty vnímanej objektívnej reality a tento obraz jedinečnosti sprostredkovať druhému subjektu. Tento aspekt môže učiteľ zvýrazniť, pretože ide o základnú funkciu lexiky – označiť a pomenovať veci okolo nás pre iného človeka, resp. pre iných ľudí. Komunikačné hľadisko sa tak stáva primárny a jediným cieľom. Učiteľ však môže (a má) poukázať na rozdiely a špecifická apelatívnej a proprietnej zložky slovnej zásoby. Dôležitým predpokladom sprostredkovania poznatkov o vlastných menách je poukázať na ich špecifické vlastnosti a tým aj na ich špecifické postavenie v komunikácii.

Vzdelávanie budúcich učiteľov v oblasti onomastiky je však na slovenských vysokých školách založené skôr na nadšení vysokoškolských pedagógov, ktorí sa vedecky venujú tejto problematike. Študenti tak môžu získať teoretické vedomosti z onomastiky, resp. z jej základných subdisciplín – antroponomastiky a topónomastiky na (väčšinou) povinne voliteľných alebo výberových predmetoch počas štúdia na vysokej škole, prípadne štúdiom v treťom stupni vysokoškolského vzdelávania. Viacero učiteľov, ktorí robili diplomovú prácu z onomastiky pokračuje vo svojich výskumoch aj po skončení štúdia a svoje vedomosti si dopĺňajú individuálne – štúdiom literatúry, konzultáciami a spoluprácou so svojimi bývalými vysokoškolskými učiteľmi. Veľkou motiváciou pri seba zdokonaľovaní je záujem o danú problematiku a vlastný terénny výskum.

Veľmi často sa konštatuje (najmä v onomastickej komunité), že problematika vlastných mien sa na vyučovaní sústredí len na ich pravopis a gramatickú

stránku. Vlastné mená však v komunikácii fungujú v oveľa širších a zložitejších vzťahoch. Učiteľ by sa mal preto sústrediť nielen na pravopis, ale poukázať na základné vlastnosti *propria*. Žiaci o viacerých problémoch vedia podvedome, ale neuvedomujú si ich. Vhodnou metódou, napr. rozhovorom im môže učiteľ tieto vlastnosti proprií odhaliť a priblížiť – napr., že pomocou mena identifikujeme jedinca alebo vec. *Peter Kováč* je v triede jediný žiak a pomocou jeho krstného mena a priezviska ho vieme presne **identifikovať** (identifikačná funkcia *propria*). Jeho meno ho zároveň odlišuje od jeho spolužiaka *Jána Vozára* (**diferenciačná funkcia *propria***), rovnako tak *Mária Konečná* sa menom odlišuje od *Jána Trnku*, *Martin* nie je *Michal*, *Vysoké Tatry* nie sú *Martinské hole*. Vlastné mená označujúce zemský povrch (toponymá) sa vyznačujú **lokalačnou funkciou** – sídlisko *Sásová* sa nachádza v Banskej Bystrici a nie v Trenčíne, *Torysa* tečie cez Prešov a nie cez Ružomberok. Lokalačnú funkciu pripisuje R. Šrámek (1996, s. 44) aj antroponymám, tu je však vhodnejšie hovoriť o funkcií **dedičnosti**, čiže rodovej príbuznosti – *Milan Stieranka* patrí do rodiny Stierankovcov. Vlastné mená však vypovedajú aj o ďalších spoločenských vzťahoch¹ – *Eva Baláková* chodí do V. B triedy a jej triednou učiteľkou je *Katarína Kútiková*. Poukázaním na základné funkcie a vlastnosti proprií zároveň môže učiteľ vysvetliť rozdiel medzi všeobecným pomenovaním (apelatívom) a vlastným menom (propriom). Žiaci si určite lepšie zapamätajú rozdiel medzi apelatívom a propriom, keď budú vediet využívať jeho funkcie, ako keby mali dostať len suchú („gramatickú“) poučku o tom, že rozdiel je v písaní malého a veľkého písma.

Funkčné uplatnenie apelatíva a *propria* v komunikácii môže učiteľ využiť na to, aby zvýraznil žiakom fakt, že význam všeobecných mien sa odlišuje od vlastných mien – *konečná* môže byť napr. autobusová zastávka kdekoľvek a v ktoromkoľvek meste, *kováč* vyrába výrobky z kovu, *stodola* je hospodárska budova, *hrb* označuje výčnelok... a oproti týmto apelatívam stojí odlišný význam proprií – nositeľka mena *Konečná* nemá nič spoločné s niečim na konci, *Kováč* nemusí vyrábať kovové výrobky, *Hrb* označuje kopec na konci dediny. Dôležitou funkciou vlastných mien je označiť konkrétné a jedinečné osoby alebo veci a pomocou označenia ich presne identifikovať a diferencovať od iných podobných objektov. Ďalší zaujímavý rozdiel medzi všeobecnými a vlastnými menami je aj ich formálne stvárnenie (nie však len veľké alebo malé písmeno na začiatku slova) – substantíva pomenúvajú (označujú) objekty okolo nás, adjektíva vo funkcií všeobecných mien bližšie charakterizujú objekt pomenovaný substantívom, slovesá označujú činnosť objektu, prípadne čo sa s ním deje. Vlastné mená môžu mať formu substantíva, adjektíva, slovesa..., ale vždy plnia funkciu substantíva

1 V tomto smere môžeme hovoriť aj o konotatívnosti *propria*, prípadne o konotatívnej stránke *propria*, pretože vlastné meno svojím začlenením do sociálneho prostredia je nevyhnutne spájané s ďalšími pomenovanými objektmi. Je teda pevnou súčasťou sociálnej onymickej siete.

– pomenúvajú jedinečný objekt – meno *Sitár* označuje človeka bývajúceho na určitej adrese, v určitom meste a nie výrobcu sít, *Revúca* je konkrétné mesto na strednom Slovensku a dnes je to tiché mesto, *Kukal* je napr. môj príbuzný a nie ten čo vydával zvuk podobnej kukučke.

Na druhej strane môže učiteľ viesť žiakov k zamysleniu o procese vzniku vlastného mena. Žiaci by sa mali naučiť, že pre samotný vznik mena je dôležitý spoločenský dopyt po mene. Napr. prezývku dajú spolužiakom preto, lebo komunikujú v neoficiálnej rovine, v uzavretej sociálnej skupine. Ak niekoho začnú prezývať napr. *Syseľ*, pred vznikom prezývky musia mať určité motívy (výrazné zuby alebo lícne kosti, hrabivosť a pod.) a prezývku musí kolektív akceptovať. Na druhej strane môže učiteľ využiť výchovný moment a poukázať na negatívnu stránku nevhodnej prezývky, ktorá môže jej majiteľovi ubližovať. Učiteľ môže napr. anonymnou anketou skúmať, aké prezývky by kto komu dal a prečo. Na základe citlivého prístupu môže viesť so žiakmi dialóg o motiváciách prezývok. M. Beláková v súvislosti s využívaním hry s fiktívnym menom žiaka hovorí, že „žiak, ktorý je nositeľom fiktívneho mena, má takýmto spôsobom možnosť konfrontovať sa s vlastným menom a zaujímať k nemu postoj. Tiež sa dá vhodne doplniť ako socializačná hra v ktoromkoľvek vyučovacom predmete. Vyučovací proces sa zakladá na tvorivosti a hre, ktorú chápe ako hru s jazykom. Ide o psycholingvistické hľadisko, ktoré sa silne spája so socializačným.“ (Beláková, 2008, s. 16). Konfrontácia pocitov žiaka s fiktívnym menom alebo prezývkou je dôležitá pre upevňovanie empatie, ktorá môže potlačiť negatívne prvky v sociálnej existencii školského kolektívu.

Pre žiakov je určite zaujímavá analýza a etymológia ich vlastných krstných mien. Žiaci môžu dostať za úlohu zistiť od rodičov, čo ich viedlo k tomu, aby im dali také a také meno. Výsledkom zistení nebude len módnosť mena, ale aj rodinné tradície. Vo vyšších ročníkoch, najmä však na strednom stupni, sa môžu žiaci alebo študenti zaoberať pôvodom priezviska a svojho rodu. Popri záujme o meno si môžu uvedomiť historické a spoločenské súvislosti existencie svojich predkov, pôvodného regiónu, migrácie rôznych národov a národností v rámci Európy i mimo nej. Vlastné zistenia žiakov upevnia v nich nielen národné povedomie a hrdosť k rodnému kraju, ku Slovensku, ale spoznaním rodinných vzťahov dospejú k poznaniu, že najmä stredná Európa sa formovala v spolunažívaní mnohých etník. Spolu s lokálpatrotizmom sa u žiakov bude formovať aj „europatriotizmus“. Učiteľ môže vychádzať z výchovno-vzdelávacieho projektu Slovenskej republiky pod názvom *Poznaj svoju minulosť* z roku 2005 určeného žiakom základných a stredných škôl, do ktorého sa zapojili aj české, maďarské, rumunské, chorvátske, slovinské, srbské, čiernohorské, nemecké, talianske či francúzske školy.

„Nezáživná“ gramatická stránka vlastných mien sa dá podať pútavejšou formou, pokiaľ učiteľ vysvetlí princípy tvorenia niektorých druhov vlastných mien,

ktoré môže napríklad využiť v tematickom celku o slovotvorbe. V. Leitmanová (2007/2008(b) vo svojom príspevku prináša návod na skupinovú prácu s vlastnými menami formou hry na Robinsona a Piatka v 6. ročníku ZŠ, kde jedna skupina žiakov vytvorí mapu s toponymami z rodnej obce, druhá skupina analyzuje názvy utvorené pomocou predpôn, ďalšia skupina predstaví príponové toponymá a posledná skupina vytvorí novú mapu s vymyslenými názvami utvorenými predponami alebo príponami. V tejto problematike sa dajú žiakom vysvetliť slovotvorné formanty určitých skupín vlastných mien – v minulosti sa tvorili názvy vodných tokov (hydronymá) pomocou prípon -va, -ava, -ica, -ca (Bodva, Padva, Myjava, Hučava, Bystrica, Lukavica, Revúca, Blatnica...), názvy osád (ojkonymá) sa vyznačujú príponami -ovce, -avce, -any... (Michalovce, Sebeslavce, Krškany, Vozokany). Učiteľ ovládajúci základy onomastiky vie, ktoré prípony sú staršie a ktoré sú mladšie. Môže tak žiakom zdôrazniť starobylosť mnohých riek, vrchov a miest. Môže využiť medzipredmetové vzťahy s už spomínaným dejepisom alebo zemepisom.

Veľkej popularite sa medzi laickou verejnosťou teší etymológia názvov obcí. Žiakov však treba upozorniť na tzv. ľudovú (nevedeckú) etymológiu a odlišiť ju od vedeckej. V českej televízii vysielajú popularizačno-náučný seriál pod názvom *Divnopis*. *Proč se to tak jmenuje?* o výklade názvov viacerých českých obcí. M. Beláková vo svojej dizertačnej práci (Beláková, 2008, s. 74 a n.) navrhuje v rámci využitia regionálnej problematiky vo vyučovaní použiť tzv. etymologickú mapu, v rámci ktorej žiaci nakreslili mapu okolitých obcí a pokúšali sa odhalovať motívaciu jednotlivých ojkónym. Prácu s etymologickou mapou autorka komentuje slovami: „Prvoplánové etymologické rozbory sme korigovali a uvádzali bližšie podrobnosti, ktoré pomáhali vysvetliť ľahšie názvy. Súčasťou práce bol rozhovor o histórii, spoločenskom usporiadaní v obciach, ich hospodárení či charakteristických znakoch (porast, živočíšstvo). Dvojhodinovou prácou sme so žiakmi prezentovali propriá bez väčšieho upozorňovania na písanie veľkého písmena. Zamerali sme sa na ich motivačnú stránku a mimojazykový charakter.“ (Beláková, 2008, s. 75). Z komentára tejto metódy vyplýva funkčné prepojenie viacerých vyučovacích predmetov, prebudenie záujmu žiakov o rodisko, okolitý kraj, jeho históriu, prírodu. Napriek tomu, že práca počas dvoch hodín bola nesmierne náročná na prípravu učiteľa, hodina bola dynamická a „objemom“ informácií, podnetov a vzťahov sa vyrovnaла niekoľkým vyučovacím hodinám.

Podobnú problematiku (ale v oblasti terénnych názvov – topónym) možno uplatniť v literárnej povesti. Matica slovenská vydáva viaceré knihy povestí z rôznych regiónov Slovenska. Autormi povestí sú napr. Peter Urban (Čertova svadba, Kamenná žena), J. Tatár (Živý poklad) a ďalší. „Etymologickou povestou sa vlastné meno dostáva do kontaktu s inými vyučovacími predmetmi a oblasťami života a pôsobí ako výborný motivačný činiteľ.“ (Beláková, 2008, s. 10).

Edukácia v oblasti onomastiky patrí v súčasnosti v školskom vyučovacom systéme k okrajovým témam a interpretácia problematiky vlastného mena sa redukuje najmä na jeho pravopisné charakteristiky. Je len na učiteľoch, či chcú využiť možnosti, ktoré im onomastika ponúka. Ak ponúkanú šancu využijú, môžu v deťoch vystavať a upevniť pozitívny vzťah k svojmu rodisku, regiónu i vlasti a prebudiť v nich záujem o mnohé oblasti života.

Literatúra

- BELÁKOVÁ, M.: Vlastné meno – didaktický problém?! In: Sičáková, L. – Liptáková, L. (eds.). *Slovo o slove. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta 2006, s. 128 – 129. ISBN 80-8068-491-X.
- BELÁKOVÁ, M.: Komunikačný aspekt proprií vo vyučovaní materinského jazyka. In: Sičáková, L. – Liptáková, L. – Hlebová, B. (eds.). *Slovo o slove. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta 2007(a), s. 251 – 254. ISBN 978-80-8068-646-8.
- BELÁKOVÁ, M.: Fungovanie antroponyma v mikrosociálnom prostredí z didaktického pohľadu. In: *Acta onomastica*, roč. XLVIII, 2007(b), s. 7 – 10. ISSN 1211-4413.
- BELÁKOVÁ, M.: *Vlastné meno ako hra*. Dizertačná práca. Trnava: PF TU, 2008. 125 s. (+ 13 s. príloh). rukopis.
- ČECHOVÁ, M. – OLIVA, K. – NEJEDLÝ, P.: *Hrátky s češtinou*. 1. vydání. Praha: PSN – Pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2007. 224 s. ISBN 97880-7235-340-3.
- LEITMANNOVÁ, V.: Využitie vlastných mien na hodinách slovenského jazyka a literatúry. In: *Češtinař*, roč. 18/2007-2008(a), č. 5, s. 158 – 161.
- LEITMANNOVÁ, V.: Práca s vlastnými menami v ZŠ. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, roč. 54, 2007/2008(b), č. 5 – 6, s. 171 – 175.
- ŠITINOVÁ, M.: *Řekni, jak se jmenuješ, a já ti povím... Co děti vyprávějí o svém jménu*. 1. vydání. Praha: Amadea, 1999, 152 s.
- ŠRÁMEK, R.: Co by mněl učitel základní školy vědět o vlastních jménech. In: Majtán, M. – Ruščák, F. (eds.) *12. Slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“*, Prešov 25. – 26. 10. 1995. Zborník referátov. Prešov: Pedagogická fakulta UPJŠ; Bratislava: Jazykovedný ústav E. Štúra SAV, 1996, s. 43 – 47. ISBN 80-88885-04-3

Resumé

PROPER NOUN MAY BE STRONGER THAN PATRIOTISM LAW

Feeling of patriotism, love for the nation cannot be a legal obligation. One of the ways is to inculcate the feeling of patriotism in children at the school and home. Teacher's mission is to teach schoolchildren to communicate properly and appropriately. To teach someone to communicate reasonably well means to teach the respect for people and human social values.

It is often claimed that the issue of proper nouns is focused mostly on spelling and grammar. However, proper nouns, in communication process, operate in broader and more complex relationships. The teachers should focus not only on spelling but they should also point out basic properties of a proper noun, for example, the functional application of a common noun and a proper noun in communication process can be applied to stress the fact that common nouns differ from proper nouns. On the other hand, the teacher can get the pupils to think over the process of proper noun generation. The pupils should learn that a proper noun is formed only in case it is needed. This fact can be used well to explain the process of forming nicknames. The teacher can make use of it and explain the negative side, when an inappropriate nickname may hurt its owner. Confronting pupils' feelings with a fictitious name or a nickname is an important act when fostering empathy which can suppress the negative elements in social existence of a school team.

It is certainly interesting for pupils to analyze the etymology of their own first names. The result will show not only the issue of trendiness but also family traditions when giving the name. In higher classes and at secondary schools, pupils and students may focus on the origin of their surnames and families. In addition to the interest in the name, they can recognize historical and social context of their ancestors' existence, the history of their region, the migration of different peoples and nations within and outside Europe. Their own findings will not only strengthen their national awareness and the pride of the homeland - Slovakia, but also allow recognizing family relationships and it all may lead to the knowledge of the fact that particularly Central Europe has developed as a place of coexistence of many ethnic groups. Thus, the pupils will foster local patriotism together with "euro-patriotism".

doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD.

*Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied
e-mail: krsko@fhv.umb.sk*